

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ

THE TOLERANCE AS A SOCIAL AND PEDAGOGICAL INSTRUMENT FOR SOLVING CONFLICT SITUATIONS

Стаття присвячена дослідженню поняття толерантності з огляду на умови сьогодення, та доповненню цього поняття новим соціально-педагогічним змістом з огляду на можливість його використання при вирішенні конфліктних ситуацій, які виникають в умовах військового соціуму. Зокрема, розкривається сутність такого поняття як «толерантність» з різних підходів та розуміння його провідними науковцями в галузі педагогічних знань. Під час проведення дослідження було використано такі методи: метод аналізу та синтезу для визначення поняття толерантності в культурологічному, психолого-педагогічному, соціологічному, філософському та в інших аспектах, відповідно до наукових пошуків учених-педагогів, та формування підходів до застосування феномену толерантності для вирішення конфліктних ситуацій; методи індукції та дедукції для визначення спільних рис трактування толерантності з погляду різних підходів щодо використання цього феномену в умовах депривованого середовища. Основна увага зосереджується на дослідженні концепту толерантності як соціально-педагогічного феномена. Це дозволяє визначити декілька детермінант толерантності, а саме: психофізіологічну (яка має забезпечити психологічну стійкість); психологічну (яка охоплює якості особистості); соціально-педагогічну, що охоплює формування та розвиток певної соціальної (професійної, гендерної та іншої) ролі особистості з опорою на позитивні цінності особистості та суспільства. Отже, в результаті аналізу змісту феномену толерантності авторами було зроблено висновок, що саме соціально-педагогічний підхід дає змогу розглядати його у трьох основних аспектах, а саме: в інтегративному аспекті, змістовному та регулятивному аспектах. Також це дозволяє застосовувати його як принципovu соціокультурну норму у вирішенні конфліктних ситуацій на рівнях «особистість – особистість» і «особистість – соціум»; виявити та вирішувати проблемні питання взаємодії людини у сферах суспільства, які характеризуються відносною закритістю та деривацією: Збройні сили України, Національна Гвардія, Національна Поліція тощо.

Ключові слова: толерантність, терпимість, довіра, зміст, феномен.

The article is devoted to the research of the concept of tolerance, based on the current conditions, and to supplement this concept with new social and pedagogical content in view of the possibility of its use in solving conflict situations arising in the conditions of military society. In particular, the essence of such a concept as "tolerance" is revealed from the position of different approaches and its understanding by leading scientists in the pedagogical knowledge field. During the research we used the following methods: analysis and synthesis – to define the concept of tolerance from the point of view of cultural, psychological, pedagogical, sociological, philosophical and other aspects in accordance with the scientific searches of scientists in pedagogical area, and forming approaches to the implementation of the phenomenon of tolerance for resolving of conflict situations; methods of induction and deduction to determine common features of tolerance in terms of different approaches and use of this phenomenon in an isolated environment. The main focus is on the research of the concept of tolerance as a social and pedagogical phenomenon, which allows us to identify several determinants of tolerance, namely: psychophysiological (which should ensure psychological stability); psychological (including personal characteristic); social and pedagogical, which involves the formation and development of a certain social (professional, gender and other) role of the individual with emphasis on the positive values of the individual and society. Consequently, as a result of the analysis of the content of the phenomenon of tolerance the authors of this article concluded that social and pedagogical analysis of the content of the phenomenon of tolerance makes it possible to apply it as a basic social and cultural principle in the resolution of conflict situations at the levels: "individual and individual" and "individual and society", identify and solve problematic issues in human interaction in areas of society characterized by deprivation – the Armed Forces of Ukraine, the National Guard, the National Police, etc.

Key words: tolerance, self-possession, trust, content, phenomenon.

УДК 316.647.5:316.485]:37.013.42
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-2.34>

Сергієнко Т.М.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри іноземних мов
та військового перекладу
Національної академії сухопутних
військ імені гетьмана Петра
Сагайдачного

Самойлова Ю.І.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри гуманітарних
дисциплін
Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Денисюк Ю.І.,
канд. філол. наук,
доцент кафедри іноземних мов
та військового перекладу
Національної академії сухопутних
військ імені гетьмана Петра
Сагайдачного

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Соціально-економічні перетворення в Україні зумовили значні зміни в системі вищої освіти. Сьогодення вимагає від вищої школи застосовувати кращі її традиції та здобутки, а також кардинально переглянути підходи щодо організації навчально-виховного процесу, змісту фахової підготовки й виховання студентської молоді, до розробки і впровадження перспективних, інноваційних технологій навчання й виховання. Ці тенденції вимагають формування нового типу відносин на всіх соціальних рівнях. У той же час

інтеграційні процеси в українському суспільстві висувають нові вимоги до якісних характеристик як окремих соціальних груп узагалі, так й особистості зокрема. В умовах сьогодення важливого значення набуває проблема формування толерантності в молоді як умови формування толерантних стосунків у соціумі. Ця проблема викликана недостатньою готовністю української молоді до прийняття національних, соціально-культурних, релігійних відмінностей та особливостей, які є причиною цілого ряду агресивних, негуманних проявів нетерпимості, які мають вираження

в соціальній, расовій, гендерній, релігійній та інших сферах. Такий стан справ української дійсності вступає в очевидне протиріччя із загальносвітними нормами людського співіснування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз змісту толерантності виявив певний рівень дослідженості вказаної проблеми в багатьох сферах сучасної науки. Так, дослідженнями загальних питань проблеми толерантності займаються такі вчені як Б.В. Варвикович, В.Л. Черненко, А.Т. Вакулінська, М.С. Міріманова, Ю.М. Орлов; взаємозв'язок толерантності, національної свідомості та психології досліджують Б.Г. Аманьєв, Є.Ю. Клепцова, В.Г. Крисько, В.С. Мухіна, А.П. Садохін, Т.М. Скрипкіна та інші. Так, науковцями досліджуються процеси діалогу культур в освітній галузі (В.Л. Аношкіна, В.О. Калінін, Л.В. Бурман, Л.А. Гончаренко, К.С. Лях, В.В. Морозов, В.В. Присакар, С.О. Черепанова тощо), толерантність, емпатія, зокрема в міжетнічних стосунках є предметом вивчення таких науковців, як В.О. Бакальчук, Т.М. Білоус, С.К. Бондарева, О.А. Грива, Л.П. Журавльова, В.В. Кузьменко, В.А. Лекторський, Н.А. Платонова, Ю.С. Яценко та інші. Вивчаються проблеми виховання громадянськості, культурної та етнічної толерантності (М.А. Араджіоні, В.О. Бакальчук, О.В. Безпалько, Ю.Н. Галагузова, Г.В. Сорвачева, Г.Н. Штинова, Р.В. Овчарова, А.Й. Капська, Б.С. Кобзар, Н.М. Лебедєва, Г.Г. Філіпчук тощо). Методологія толерантності висвітлена у працях Л.А. Бойчак, Р.В. Ткачева, Г.У. Солдатова, О.Д. Шарова, Л.А. Шайгерова та інші. У той же час надання категорії «толерантність» наукового визначення створює певні труднощі, оскільки це поняття використовується в найрізноманітніших галузях знань: філософії, педагогіці, психології, соціології, політології, теології, медицині, біології тощо. Соціально-педагогічні погляди на феномен толерантності мають великий науковий інтерес, але недостатньо проаналізовані. Така ситуація спонукає нас до соціально-педагогічного дослідження контексту толерантності, зважаючи на те, що «соціальна педагогіка вступає в міждисциплінарні відносини із соціологією освіти, соціологією виховання, педагогічною й соціальною психологією, психологією управління» [11, с. 23]. Отож, підґрунтям нашого соціально-педагогічного дослідження стає соціальна обумовленість науки взагалі та поняття «толерантність» зокрема.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зазначених нами вище деструктивних умовах постає суттєва проблема пошуку таких підходів до формування суспільних цінностей та норм, засвоєння яких особистістю стало б адекватною відповіддю на сучасні асоціальні виклики. На нашу думку, соціальний феномен толерантності повинен бути досліджений,

зважаючи на сучасні деструктивні умови, та доповнений новим соціально-педагогічним змістом.

Мета статті. Провести соціально-педагогічний аналіз змісту феномену толерантності як інструменту для вирішення конфліктних ситуацій у депривованому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Поняття «толерантність» (від латинського *tolerantia* – терплячість) пов'язане з поняттям терпимості, із поблажливостю до когось або чогось, воно визначає готовність надати можливість іншій людині здійснити свободу мислення чи свободу дії [9]. У цьому контексті, на наш погляд, змістом поняття «толерантність» є вираження людиною свого ставлення до дій, які сприяють різноманітним контактам та допомагають досягти певної мети. Треба зауважити, що ще наприкінці дев'яностих років двадцятого сторіччя слово «толерантність» сприймалося як іноземне. Однак уже з початку двадцять першого сторіччя це поняття увійшло в категоріальний апарат вітчизняної науки як «здатність та вміння терпіти що-небудь чуже, миритися з чужим характером» [12]. Інший науковець доповнює та розширює поняття «толерантність» (лат. *tolerantia* – стійкість, витривалість; терпимість; допуск, допустиме відхилення), визначаючи його як складну інтегративну якість особистості; ціннісну детермінанту політичної культури; механізм вирішення проблем співіснування представників різних рас, культур тощо; позитивна реакція на існування відмінностей; соціальна властивість, засіб досягнення суспільної згоди; один із принципів гуманістичного виховання [13]. І воно є найбільш влучним, таким, що відповідає реаліям сьогодення, з огляду на те, що важливим завданням вищої освіти є формування фахівця, який відрізняється насамперед толерантністю й терпимістю до різних думок, поглядів і переконань, неупередженістю у ставленні до колег, подій, здатного самостійно як будувати власне життя, так і змінювати свою країну. На наш погляд, це є закономірним процесом, який відбиває загальнолюдські інтегративні процеси на сучасному етапі розвитку світової науки. Тим не менш, погляди багатьох науковців на проблему визначення поняття «толерантність» мають свої особливості.

Привертає увагу позиція Ю.М. Орлова, який піддає філософському аналізу проблематику терпимості. Він пропонує розуміти толерантність як здатність людини сприймати іншу людину такою, якою вона є. Цю здатність він розкриває як уміння пробачати й таким способом звільнитися від образи на людину, більш того – знімати з неї відчуття провини, якщо воно є: «Пробачити – означає сприйняти людину такою, якою вона є. Образа розчиняється в теплі пробачення. Нам стає легше з того моменту, коли ми сприймаємо іншого безумовно» [7]. Ю.М. Орлов вважає, що механізм

пробачення працює тоді, коли людина відмовляється від оцінки, суджень, порівнянь, оскільки це зменшує ефект розбіжностей між очікуванням та реальністю. На нашу думку, незважаючи на певний позитивний ефект, такий підхід приховує суттєву небезпеку необмеженого конформізму та втрати особистісного «Я».

Т.М. Скрипкіна розкриває культурологічний концепт толерантності шляхом співвідношення понять «толерантність» та «довіра». Науковиця визначає, що довіра – це складне двополюсне поняття, яке пов'язане з одночасним існуванням довіри до себе й тією частиною світу, з якою суб'єкт намагається вступити у взаємодію. При цьому межа довіри визначаються, певною мірою, деяким «кількісним» показником довіри. Якщо йдеться про взаємодію з іншою людиною, то довіру можна трактувати як внутрішній стан готовності суб'єктів, які взаємодіють, не лише просто проникнути в ціннісно-смыслову сферу один одного й бути готовим сприйняти її, віднести до неї як до цінності, але й розділити її в ціннісному плані, співвіднести з особистими цінностями. Більш того, авторка, спираючись на функціональний аналіз, припускає, що механізмом довіри виступає толерантність, яка може існувати у формі авансованої довіри. Отож, довіра є необхідною умовою толерантності. Але, з іншого боку, толерантність є певним «етапом на шляху до взаємної довіри як джерело соціального та психологічного благополуччя суспільства» – підкреслює дослідниця [8].

Б.Г. Ананьєв досліджує толерантність і витривалість щодо фрустраторів, відсутність та мінімізацією при їх дії тяжких та довгих страждань та визначає фактори, від яких вона залежить, а саме: підтримка, моральна допомога, співучасть та співчування до інших людей і солідарність групи. Остання позиція має особливе соціально-педагогічне підґрунтя, оскільки вказує на поширення проблематики толерантності не лише на особистість, але й на соціальні групи [1].

Є.Ю. Клепцова досліджує проблему толерантності у психолого-педагогічному аспекті. Науковиця намагається відокремити поняття «терпимість» від «толерантності» через підвищення або зниження сензитивності до об'єкту [4]. Авторка вважає, що терпимість і толерантність виконують різні функції й забезпечуються різними механізмами. За Є.Ю. Клепцовой, основним механізмом толерантності є витримка, самовладання, самоконтроль, що дає можливість знизити поріг чутливості до несприятливих факторів. Прийняття як механізм толерантності в цьому разі не актуалізується. Навпаки, головним механізмом толерантності є прийняття, підкріплене розумінням, емпатією, тобто прийняттям об'єкта як даності.

Отже, до понять, які розкривають зміст поняття «толерантність», відносяться такі слова та слово-

сполуки: терпимість, терпіння, визнання, повага, співчуття, прихильність до іншого, витривалість, готовність до сприйняття «іншого собі» представника даної групи тощо, тобто ті якісні показники особистості, які і є показниками, перш за все, психічної стійкості особистості в конфліктній ситуації.

Продовжуючи саме соціально-педагогічний концепт толерантності навколо понять «терпимість» та «толерантність», треба звернути увагу на історію соціально-педагогічної думки.

Соціологічний аспект толерантності М.С. Мацьковський представляє як «певну якість взаємодії між суб'єктом та об'єктом толерантності, що характеризується готовністю суб'єкта приймати соціокультурні відмінності об'єкта, що включають у себе зовнішні ознаки, вирази, особливості поведінки ті інше» [5]. Такий погляд на толерантність віддзеркалює лише сторону взаємодії людини та об'єкту толерантності та спонукає до проведення досліджень результату такої взаємодії. Тобто виникає питання: як змінюється особистість у результаті таких інтеракцій. Більше того, автор не розповсюджує поняття «толерантність» на соціум.

Не менш цікавими є підхід Г.У. Солдатової до проблеми толерантності та окреслення нею чотири її основні сторони: психологічна стійкість; система позитивних настанов та особистісних і групових цінностей; сукупність індивідуальних якостей [10]. Саме особистісні та групові цінності як ознака толерантності має соціальну зумовленість толерантності і її педагогічну аспективість. Такий підхід дає нам основу для визначення декількох детермінант толерантності, а саме: психофізіологічну (що має забезпечити психологічну стійкість); психологічну (що охоплює якості особистості); соціально-педагогічну, що охоплює формування та розвиток певної соціальної (професійної, гендерної та іншої) ролі особистості з опорою на позитивні цінності особистості та суспільства.

Такі вчені як Ю.Н. Галагузова, Г.В. Сорвачева, Г.Н. Штинова серед правил поведінки соціальних педагогів називають «безумовне прийняття і підтримка кожної людини зі всією її гідністю та недоліками, терпимість до вчинків і нестандартної поведінки людей» [3, с. 95]. Вслід за ними Р.В. Овчарова вказує, що «Основним чинником, який визначає професійну придатність соціального педагога, є гуманістична спрямованість його особистості. На практиці вона виявляється як уявлення про абсолютну цінність кожної людської істоти, особиста й соціальна відповідальність, загострене почуття добра й соціальної справедливості, відчуття власної гідності й пошана гідності іншої людини, терпимість, ввічливість, порядність, готовність зрозуміти інших і прийти їм на допомогу» [6, с. 27].

Автори уникають поняття толерантності, але поняття терпимості ставлять у набір професійно важливих якостей соціальних педагогів; смис-

лова характеристика цього набору, на наш погляд, дуже близька до широкого поняття толерантності. Вітчизняні соціальні педагоги О.В. Безпалько, А.Й. Капська йдуть далі й більше уваги приділяють саме поняттю «толерантність» розкриваючи його як принцип: «Принцип толерантності полягає в тому, що соціальний педагог працює з різними групами клієнтів, у тому числі з особами, яким він із різних об'єктивних та суб'єктивних причин не симпатизує. Проте йому необхідно бути коректним і терплячим до їх поведінки, особливостей спілкування, ціннісних орієнтацій тощо» [2, с. 41; 11, с. 39].

Висновки. Отже, проведений аналіз співвідношення понять «терпимість» і «толерантність» дає підстави розуміти толерантність як більш широке за змістом та таке, яке може характеризувати широкий спектр міжособистісних та соціальних взаємодій. Особливе місце в цій системі посідає терпимість, яка виступає складовим механізмом толерантності.

Аналіз поняття толерантність дозволяє зробити проміжні висновки про те, що практичне втілення ідей толерантності сучасна педагогіка реалізує в напрямках конструктивного вирішення конфліктів, ненасильницького вирішення проблем у педагогіці співробітництва, діалоговій педагогіці та педагогіці успіху. Педагогіка визначає методичну базу толерантності, розкриває її сутність як гуманістичної цінності. Крім цього, педагогіка враховує та розглядає психологічні умови розвитку толерантності. Соціальна педагогіка, вступаючи в міждисциплінарні відносини із соціальною психологією, соціологією освіти, соціологією виховання, спонукає науковців до розгляду феномену толерантності принаймні у трьох основних аспектах.

По-перше, інтегративний аспект розгляду толерантності як явища, яке склалося під впливом багатьох соціокультурних перетворень, зумовлених пошуком певної гуманістичної парадигми у відповідності до того часу, в якому вона досліджувалася.

По-друге, змістовний аспект: основним змістом толерантності є набір саме соціальних якостей, які характеризують не лише ставлення особистості до суспільства та світу, але й ставлення суспільства до загальносвітових гуманістичних стандартів.

По-третє, регулятивний аспект: процес формування та розвитку толерантності; він забезпечує активну діяльність особистості, спонукає людину до глибшого усвідомлення суджень, які базуються на суспільних моральних чеснотах.

Отже, соціально-педагогічний аналіз змісту феномену толерантності дозволяє:

– застосовувати толерантність як принципову соціокультурну норму у вирішенні конфліктних ситуацій та протистоянь на рівнях: «особистість – особистість», «особистість – соціум»;

– використовувати толерантність як інструмент соціальної взаємодії та злагожденості, особливо у вирішенні проблем девіантної та делінквентної поведінки молоді;

– виявити та вирішувати проблемні питання у взаємодії людини та соціуму, особливо в тих сферах суспільства, які характеризуються відносною закритістю та депривацією – Збройні сили України, Національна Гвардія, Національна поліція та інші.

Соціально-педагогічна парадигма толерантності спонукає до подальшого наукового пошуку, розробок та застосування дієвих недеklarативних методик оптимізації діяльності людини в бурхливих умовах соціальної дійсності та в галузях професій екстремального профілю – військових, правоохоронців, рятувальників, медичних працівників тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аняев Б.Г. Человек как предмет познания. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1968. С. 305.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
3. Галагузова Ю.Н., Сорвачева Г. В., Штинова Г. Н. Социальная педагогика: Практика глазами преподавателей и студентов: пособие для студ. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 224 с.
4. Клепцова Е.Ю. Психологические условия формирования терпимого отношения педагогов к детям. автореф. дис... канд. псих. наук. Курск, 2001. С. 7–8.
5. Мацковский М.С. Толерантность как объект социологического исследования. Межкультурный диалог: исследования и практика / под ред. Г.У. Солдатовой и др. Москва : Центр СМИ МГУ им. М.В. Ломоносова, 2004. с. 143.
6. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. Москва : Сфера, 2004. 480 с.
7. Орлов Ю.М. Обида. Вина. Москва : Слайдинг, 2004. с.37.
8. Скрипкина Т.П. Доверие и толерантность: существуют ли границы? Межкультурный диалог : исследования и практика / под ред. Г.У. Солдатовой и др. Москва : Центр СМИ МГУ им. М.В. Ломоносова, 2004. С. 47–55.
9. Словарь иностранных слов. Москва : Русский язык, 1984. С. 498.
10. Солдатова Г.У. Толерантность: психологическая устойчивость и нравственный императив. *Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности* / под редакцией Солдатовой Г.У. и др. Москва : МГУ им. М.В. Ломоносова, 2003. С. 4.
11. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. проф. Капської А.Й. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
12. Ушаков Д.Н. Толковый словарь современного русского языка / под ред. Татьянченко Н.Ф. Москва : Альфа-Пресс, 2005. 1216 с.
13. Гнатчук О.М. Формування толерантності студентської молоді на принципах релігійних цінностей. Релігія та Соціум, 2012. № 1(7)